

In the course of the research it was found that the reforming dominant of the development of education at the beginning of the 20th century was the strengthening of public initiative, the influence of public opinion on the development of the program of the public school and its implementation. The bureaucratic system of the school with its religious-monarchical tendencies gradually changed the paradigmatic landmarks and organizational principles of school education. Reforming school education in the period under consideration is marked by an increasing public initiative and showing of social and democratic tendencies.

Key words: school education, polytechnics education, Ukrainianization of school, education reform, organizational principles of school education.

УДК 37.015.3

Світлана Ісаєва

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

ORCID ID 0000-0003-4641-0534

DOI 10.24139/2312-5993/2018.07/121-131

ДВАНАДЦЯТЬ БАР'ЄРІВ НА ШЛЯХУ ЕФЕКТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті наголошується на проблемі організації конструктивного педагогічного спілкування. Особлива увага приділяється аналізу виокремлених Томасом Гордоном дванадцяти бар'єрів на шляху ефективного спілкування вчителя з учнями. Для досягнення мети використовувалися такі методи дослідження, як контент-аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників; системно-функціональний аналіз теоретичних засад досліджуваних явищ; типологічний метод для окреслення шляхів розвитку педагогічної майстерності вчителя. Припускається, що досвід Томаса Гордона буде доречним і повчальним для вчителів і педагогів.

Ключові слова: Томас Гордон, педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, висловлювання неприймання, дванадцять бар'єрів, соціальне становлення, морально-психологічний клімат, навчально-виховні завдання.

Постановка проблеми. Повноцінний розвиток людини, передусім психічний і соціальний, залежить від її спілкування із собі подібними homo sapiens. Люди, які оточують особистість, є невичерпним джерелом її соціального становлення. Головним інструментом, що забезпечує зв'язок особистості з іншими людьми, є спілкування. Тому потяг кожної людини до спілкування зумовлений природними потребами. Серце людини зіткане з її людських стосунків із іншими людьми. Ставлення однієї людини до іншої є своєрідною сутністю, ядром справжньої життєвої психології (Кузьмінський, 2006).

У педагогічній діяльності спілкування постає як засіб розв'язання навчально-виховних завдань: соціально-психологічне забезпечення педагогічного процесу; засіб організації взаємин вчителя й учнів, що має гарантувати ефективність навчання, виховання та розвитку особистості. У цьому контексті педагогічне спілкування містить могутній резерв зростання

професійної майстерності педагога, удосконалення організації педагогічної діяльності й навчально-виховного процесу.

Ініціатором і керівником цього процесу є педагог. Спілкування вчителя з учнем спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату в системах «учитель – учень» і «учень – учень» (Мешко, 2012).

Динамічність соціально-економічних і духовних процесів, що відбуваються на тлі науково-технічної, інформаційної революції в усьому світі, обумовлює необхідність безпосереднього спілкування вчителя з різними за фахом людьми, вступу в опосередкований комп'ютерними засобами комунікації діалог із партнерами у віртуальному просторі, пошуку необхідної інформації у всесвітній мережі Інтернет. Як наслідок, у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів поглиблюються дослідження щодо особливостей підготовки майбутніх фахівців, здатних вирішувати сучасні проблеми комунікації, зокрема професійно-педагогічні (Волкова, 2005).

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про безперервний пошук вітчизняними та зарубіжними вченими ефективних шляхів покращання педагогічного спілкування між учителем і учнями. На необхідності ефективного педагогічного спілкування під час навчально-виховного процесу наголошували такі відомі науковці, як В. Андрущенко, І. Бех, Н. Волкова, Р. Гуревич, І. Зязюн, В. Кан-Калік, О. Леонтьєв, М. Лещенко, Г. Мюррей, Н. Ничкало, П. Перепелиця, С. Сисоєва, М. Фіцула та багато інших (Бех, 2003; Волкова, 2005; Зязюн, 2008; Лещенко, 2003; Ничкало, 2008; Сисоєва, 2006). Серед зарубіжних учених можна назвати Т. Гордона, К. Роджерса, Б. Сліверського, Дж. Холта та інших (Gordon, 2003; Rogers, 2003; Śliwerski, 1998; Holt, 2009). На жаль, протягом тривалого часу поза увагою науковців залишалася наукова спадщина Томаса Гордона (1918–2002), представника комунікативної педагогіки у Сполучених Штатах Америки, видатного американського психолога, педагога-гуманіста, автора власної методики ефективного спілкування, засновника фонду «Гордон Трейнінг Інтернешенел», який написав багато книг та статей із проблем міжособистісного спілкування (Ісаєва, 2014).

У Сполучених Штатах Америки, де народився, жив і працював Томас Гордон, за досить короткий термін була розроблена, функціонує й розвивається сформована система підготовки до ефективного міжособистісного спілкування. Функціонують спеціально розроблені проекти і програми, спрямовані на підвищення педагогічної освіти вчителів і батьків та надання допомоги з проблем розвитку дитини на різних вікових етапах її життєдіяльності (Ісаєва, 2014).

Мета статті – розглянути та проаналізувати виокремлені Томасом Гордоном дванадцять бар'єрів на шляху ефективного спілкування вчителя з учнями.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано такі методи дослідження, як контент-аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників; системно-функціональний аналіз теоретичних засад досліджуваних явищ; типологічний метод для окреслення шляхів розвитку педагогічної майстерності вчителя.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, одним із факторів, що впливають на розвиток особистості дитини, є стиль спілкування, властивий учителю. Стиль педагогічного керівництва визначається як прийоми виховного впливу, що проявляються в типовому наборі вимог і очікувань відповідної поведінки вихованців. Він втілюється в характерних формах організації діяльності та спілкування дітей і має відповідні способи реалізації ставлення педагога до особистості дитини, пов'язані з досягнутим рівнем професійно-педагогічної діяльності (Стили педагогічного спілкування).

Традиційно виділяють демократичний, авторитарний і ліберальний стилі. У практиці виховання учнів під час розв'язання конфліктних ситуацій, як правило, учителі традиційно застосовують два найпоширеніші методи спілкування – авторитарний і ліберальний. Оскільки метою нашого дослідження є вивчення наслідків застосування саме цих методів, зупинимось на них більш конкретно.

Аналізуючи авторитарний стиль спілкування, слід підкреслити, що педагоги, які його застосовують, виявляють яскраво виражені установки, вибірковість по відношенню до дітей, вони значно частіше використовують заборони й обмеження стосовно дітей, зловживають негативними оцінками; суворість і покарання – основні педагогічні засоби. Авторитарний вихователь чекає тільки послуху; його відрізняє велика кількість виховних впливів при їх одноманітності. Спілкування педагога з авторитарними тенденціями веде до конфліктності, недоброзичливості у відносинах дітей, створюючи тим самим несприятливі умови для виховання. Авторитарність педагога часто є наслідком недостатнього рівня психологічної культури, з одного боку, і прагненням прискорити темп розвитку дітей всупереч їх індивідуальним особливостям – із іншого. Причому педагоги вдаються до авторитарних прийомів із найщиріших спонукань: вони переконані в тому, що, ламаючи дітей і домагаючись від них максимальних результатів тут і зараз, скоріше можна досягти бажаних цілей. Яскраво виражений авторитарний стиль ставить учителя в позицію відчуження від вихованців, кожна дитина відчуває стан незахищеності і тривоги, напруги та невпевненості в собі. Це відбувається тому, що деякі педагоги, недооцінюючи розвиток у дітей таких якостей, як ініціативність і самостійність, перебільшують їх недисциплінованість, лінь і безвідповідальність (Стили педагогічного спілкування).

Для ліберального вчителя характерні безініціативність, безвідповідальність, непослідовність у прийнятих рішеннях і діях, нерішучість у важких ситуаціях. Такий педагог «забуває» про свої попередні вимоги й

через певний час здатний висунути повністю протилежні. Вчителі такого типу схильні пускати справу на самоплив, переоцінювати можливості дітей. Оцінка дітей ліберальним учителем залежить від настрою: у гарному настрої переважають позитивні оцінки, у поганому – негативні. Усе це може призвести до падіння авторитету педагога в очах дітей. Однак такий учитель прагне ні з ким не псувати відносин, у поведінці ласкавий і доброзичливий з усіма. Сприймає своїх вихованців як ініціативних, самостійних, товариських, правдивих (Стилі педагогічного спілкування).

Педагогічне спілкування – це система органічної соціально-психологічної дії вчителя-вихователя й вихованця в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямоване на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості (Кузьмінський, 2006).

Оптимальним треба вважати таке спілкування педагога з вихованцями у процесі навчально-виховної роботи, яке створює найбільш сприятливі умови для розвитку позитивної мотивації в навчальній діяльності для соціально-психологічного розвитку дитини, забезпечує сприятливий емоційний клімат у всіх сферах діяльності, ефективно керує соціально-психологічними процесами в учнівському колективі та дає змогу максимально використовувати особистісні якості вихованців (Кузьмінський, 2006).

З точки зору Томаса Гордона, однією з найважливіших перешкод на шляху встановлення позитивних взаємовідносин між учителями й учнями є мова неприймання, яка включає: конфронтаційні висловлювання, дванадцять бар'єрів на шляху до ефективного спілкування та дванадцять типів реакцій.

Як зазначав учений, майже повсюдно вчителі й батьки використовують висловлювання, у яких присутні попередження, накази, загрози, звинувачення, повчання, оцінки, співчуття, схвалення, гумор, порівняння тощо, тобто все те, що ускладнює спілкування. Самі того не підозрюючи, дорослі сприяють тому, що діти починають займати позицію опору й виробляти засоби захисту. Одним із таких засобів є повна покірність. Але вчений наголошував, що з покірних дітей часто виростають люди із зіпсованою психікою і в якості прикладу наводить досвід учительки початкової школи, яка розповідала про проблему покірних дітей наступне: «Чим довше я працюю вчителем, тим більше занепокоєна тихими дітьми. Звичайно, у моєму класі є декілька дітей, котрим слід було би поводитися більш спокійно, але не вони турбують мене... я маю на увазі дітей занадто ввічливих, тих, хто робить все, що я прошу, але при цьому всередині в них усе вирує. У мене вже є викладацький досвід і, повірте мені, чим тихіші діти, тим більше в них потім виникає проблем» (Ісаєва, 2014, с. 107–112).

Та невелика кількість учнів, які мають про себе усталену позитивну думку та оцінку, звичайно ігнорують образливі висловлювання й не

змінюють свої поведінки. Але на більшість учнів такі висловлювання діють все ж таки негативно та погіршують їх уявлення про себе.

Томас Гордон підкреслював, що образливі висловлювання можуть бути або учнем проігноровані, або сприйняті як ще один доказ власної неповноцінності. Оскільки учень завжди розрізняє у сказаному вчителем висловлюванні додатковий зміст («з тобою щось не так, інакше ти б не створював мені проблеми»), він відчуває загрозу й починає захищатися: він опирається, сперечається, доводить неправоту вчителя або намагається перекласти провину на когось іншого. Багато учнів у якості захисного прийому використовують удавану байдужість: «Кажіть, що завгодно, мені від цього ні жарко, ні холодно». Учений вважав, що єдиною здоровою реакцією учня на образливе висловлювання може бути лише розуміння ніяковості положення й веселий сміх. Але, на жаль, небагато учнів таким чином вступають у конфронтацію до вчителя (Ісаєва, 2014, с. 42–43).

Виокремлені Томасом Гордоном дванадцять реакцій також перешкоджають спілкуванню і вважаються частиною мови неприймання, оскільки повідомляють людині, яка перебуває у проблемній ситуації, що вона зобов'язана змінитися. Звідси виникає реакція, що сама наявність проблеми є неприпустимою, і провина в її виникненні лягає на людину. Деякі типи реакцій кажуть співбесіднику про те, що його проблема абсолютно нікого не хвилює. Таким чином, зрозуміло, що мова неприймання не робить людське спілкування міцнішим (Ісаєва, 2014, с. 47–48).

На думку Томаса Гордона, існує низка висловлювань неприймання, котрими вчитель може реагувати на поведінку учня. Учений поділяв їх на дванадцять категорій і вважав дванадцятьма бар'єрами на шляху ефективного спілкування. Він був переконаний, що жодне з можливих висловлювань не сприяє спілкуванню, й робить бесіду неможливою, оскільки припиняється двосторонній обмін думками, необхідний для розв'язання проблем студента, що заважають навчальному процесу (Gordon, 2003, с. 45–46).

Умовно дванадцять категорій висловлювань неприймання розділені Томасом Гордоном на п'ять напрямів:

- звичайна реакція вчителів на певну ситуацію;
- реакція вчителів, яка містить оцінку та міркування;
- вираження неприймання через спробу полегшення становища учня;
- реакція вчителів, що змушує учнів займати глуху оборону;
- звертання вчителя до учнів з метою відвернути їх увагу від предмета обговорення.

Учений зазначав, що кожного разу, коли учень зазнає труднощів під час виконання домашнього завдання, він намагається якимось чином натякнути вчителю, що в нього виникла проблема. Як правило, вчителі реагують на такі скарги п'ятьма способами (Gordon, 2003, с. 45–46), наприклад, висловлюють:

- наказ: «Досить скаржитися, завдання має бути виконане!»;

- попередження, погрозу: «Працуйте, якщо хочете отримати гарні бали за цей рік!»;

- моралізацію, складовою якої є благання: «Якщо ти ходиш до школи, ти повинен думати про навчання. Всі свої проблеми залиш вдома й не відволікайся»;

- пораду, пропозицію: «Якщо ти прагнеш все встигати, тобі необхідно дотримуватися розпорядку дня»;

- повчання, переконання, наведення прикладів: «Давай з'ясуємо, що відбувається. Незабаром закінчиться навчальний рік, а ти, напевно, не засвоїв і половини програми» (Gordon, 2003, с. 46).

Слід відмітити, що досить багато вчителів часом указують на недоліки чи безглузду поведінку учня, вбачаючи в цьому користь. На думку Томаса Гордона, існують три типи вчительських висловлювань, що містять міркування, оцінку або напучення:

- перший тип таких висловлювань включає осудження, непогодження та навіть звинувачення: «Це просто твоя лінь!»;
- до другого типу відносяться висміювання та уподібнювання: «Ти поводишся як четверокласник!»;
- третій тип даних висловлювань містить інтерпретування, аналіз: «Ти навіть не намагаєшся зробити це завдання!» (Gordon, 2003, с. 46–47).

Існують ще два типи словесного вираження неприймання, які застосовують вчителі з метою полегшення становища учня, шляхом відволікання від існуючої проблеми, або шляхом переконання учня у відсутності проблеми. До цих двох типів належать:

- заохочення оцінкою, похвала, погодження з учнем: «Ти достатньо розумний і все знаєш. Я переконаний, що це завдання тобі під силу»;
- прагнення увійти у становище, підбадьорити, підтримати: «Ти не один, хто потрапив у таку ситуацію. Я теж у твоєму віці не любив складні завдання. Однак, повір, коли ти почнеш його виконувати, воно вже не здаватиметься тобі таким важким» (Gordon, 2003, с. 47).

Одинадцятий тип висловлювань неприймання змушує учнів замикатися в собі, займаючи глуху оборону, а тому заважає побудові ефективних взаємовідношень між учителем і учнями (Gordon, 2003, с. 47):

- з'ясування, допит: «Для тебе це завдання складне?», «Як довго ти виконував це завдання?», «Чому ти не звернувся за допомогою?» (Gordon, 2003, с. 48).

Дванадцятий тип висловлювань – це звертання, завдяки яким учитель відвертає увагу учня від предмета обговорення або взагалі уникає його, наприклад:

- сарказм, висміювання, спроба відвернути увагу учня, зміна теми, відхід від теми: «Забудь. Пропоную поспілкуватися про щось приємніше», «Не зараз», «Нам слід повернутися до теми уроку», «Схоже, ти не з тієї ноги встав сьогодні вранці» (Gordon, 2003, с. 48).

Томас Гордон наголошував, що надзвичайно великий відсоток (майже 90–95 %) вчителів, які відвідували курси «Ефективна підготовка вчителів», зізнавалися, що зіштовхуючись із учнем, у якого є проблеми, навіть не усвідомлювали, що вживають мову неприймання, у вигляді однієї із зазначених вище дванадцяти категорій (Gordon, 2003, с. 48).

Батьки, спілкуючись із дітьми в повсякденному житті, також часто застосовують дванадцять категорій мови неприймання, що пояснюється відсутністю в них спеціальної освіти. Вони просто не знають, як спілкуватися, наприклад, з підлітками. Більшість батьків розмовляють зі своїми дітьми подібно до того, як із ними розмовляли їх батьки і вчителі, коли вони самі були дітьми (Gordon, 2003, с. 48–49).

Томас Гордон виокремив певні причини того, чому ці бар'єри заважають спілкуванню між учителем та учнем. Головною перешкодою, на його думку, є звернення, що містять понад одне значення. Проаналізуємо розмову учня з учителем. Наприклад, учень із обуренням каже: «Мені вже набридла ця школа зі своїми справами!». Учитель відповідає: «У твоєму віці всі так думають. Лише коли подорослішаєш, усвідомиш, що помилявся». Іншими словами, такі висловлювання можна інтерпретувати так: «Справа стосується не школи, а тебе самого...», або: «Ти ще замалий, щоб давати оцінку школі» (Gordon, 2003, с. 48–50).

На переконання Томаса Гордона, будь-яка розмова вчителя з учнем містить елемент оцінювання останнього. Кожна сформульована вчителем фраза – це «цеглинка» у взаємовідношеннях, які вибудовуються між учителем і учнем. Кожне висловлювання вчителя розкриває сутність його ставлення до учня, і, як наслідок, формує відношення учня до самого себе. Висловлювання вчителя сьогодні, – це сприйняття учнем себе завтра. Саме через це будь-яку бесіду вчителя з учнем можна вважати і конструктивною, і деструктивною для їхніх стосунків (Gordon, 2003, с. 50). Для розуміння величини деструктивізму дванадцяти типів звернень, про які йшлося вище, Томас Гордон радив учителям навіть пригадати власну реакцію на повне нерозуміння своєї позиції (Gordon, 2003, с. 50).

На думку вченого, спілкуючись із дітьми, учителі повинні застосовувати такі методи, які не змушують учнів знижувати власну самооцінку, відчувати неповноцінність, замикатися в собі, займати кругову оборону, відчувати невдоволення собою тощо (Gordon, 2003, с. 50–51).

Слід згадати, що Томас Гордон виокремлював ще три випадки нерозуміння. Для їх розтлумачення згадаємо три запитання, що ставили перед собою слухачі курсів «Ефективна підготовка вчителів»: 1. Які помилки

припускає вчитель, коли читає нотації, посилаючись на приклади? («Хіба не це повинен робити вчитель?»); 2. Чому позитивна оцінка і схвалення можуть заважати спілкуванню? («Нам завжди казали, що схвалення є ефективним поштовхом (стимулом) до гарної поведінки учнів»); 3. Чому намагання дійти до істини порівнюються з допитами і вважаються неефективними? («А як пояснюється метод Сократа?») (Gordon, 2003, с. 51).

У такі моменти непорозуміння трапляються через те, що вчителі забувають про виникнення проблем у учня, незалежно від того, де – у школі чи вдома. Якби мова йшла про учня з поведінкою в «безпроблемній площині», то цілком можливо, що деякі з дванадцяти типів вчительської реакції були би досить доречними (Gordon, 2003, с. 51–52). Наприклад, щодо навчального процесу, якщо учень зацікавлений у набутті знань (у нього відсутні проблеми), а головна мета вчителя навчати (у нього теж проблеми відсутні), то інформація, запропонована вчителем, сприймається учнем. У випадку, коли учень занепокоєний чимось, цього не відбувається. Більш того, передача учневі будь-якої інформації є навіть небажаною, оскільки він чинитиме опір та перешкоджатиме її сприйняттю (Gordon, 2003, с. 52).

Слід наголосити, що стиль педагогічного спілкування як одна з характеристик людини не є вродженою (обумовленою біологічно) якістю, а формується й виховується у процесі практики на основі глибокого усвідомлення педагогом основних законів розвитку й формування системи людських відносин. Однак до формування того або іншого стилю спілкування привертають певні особистісні характеристики. Так, наприклад, люди самовпевнені, неврівноважені й агресивні, схильні до авторитарного стилю. До демократичного стилю привертають такі риси особистості, як адекватна самооцінка, врівноваженість, доброзичливість, чуйність та уважність до людей (Стилі педагогічного спілкування).

У житті кожен із названих стилів педагогічного спілкування у «чистому» вигляді зустрічається рідко. На практиці часто трапляється, що окремий педагог проявляє так званій «змішаний стиль» взаємодії з дітьми. Змішаний стиль характеризується переважанням двох будь-яких стилів: авторитарного й демократичного чи демократичного стилю з непослідовним (ліберальним). Рідко поєднуються риси авторитарного і ліберального стилю (Стилі педагогічного спілкування).

Застосовуючи той чи інший методи вчителям необхідно завжди пам'ятати про наслідки, які вони можуть спричинити. Це надзвичайно важливо для того, щоб вчасно запобігти можливим ускладненням у взаємовідношеннях із учнями.

Найбільш ефективним та оптимальним вважається демократичний стиль взаємодії. Для нього характерні широкий контакт із вихованцями, прояв довіри і поваги до них, учитель прагне налагодити емоційний контакт із дитиною, не пригнічує строгістю й покаранням; у спілкуванні з дітьми

переважають позитивні оцінки. Демократичний педагог відчуває потребу у зворотному зв'язку від дітей у тому, як ними сприймаються ті чи інші форми спільної діяльності; уміє визнавати допущені помилки. У своїй роботі такий педагог стимулює розумову активність і мотивацію досягнення в пізнавальній діяльності. У групах учителів, для спілкування яких властиві демократичні тенденції, створюються оптимальні умови для формування дитячих взаємин, позитивного емоційного клімату групи. Демократичний стиль забезпечує дружнє взаєморозуміння між педагогом і вихованцем, викликає в дітей позитивні емоції, упевненість у собі, дає розуміння цінності співпраці у спільній діяльності (Стили педагогічного спілкування).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Педагог у своїй діяльності намагається бути і джерелом інформації, і людиною, яка пізнає іншу людину або групу людей, і організатором колективної діяльності та взаємин. Педагогічне спілкування допомагає вчителю організувати взаємодію на уроці й поза ним як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню учня в колективі, забезпечує співтворчість (Мешко, 2012).

Якщо вчитель розуміє і сприймає внутрішній світ своїх вихованців безоцінювально, поводить себе природно, відповідно до своїх переживань, доброзичливо ставиться до учнів, він у такий спосіб створює необхідні умови для особистісно-орієнтованого спілкування, плідного навчання й виховання.

Педагогічне спілкування як навчально-виховний засіб, покликаний забезпечити порозуміння між учителем і учнями, є невичерпним джерелом для вдосконалення не лише обміну інформацією та виховного впливу, а й морально-психологічного клімату в колективі (Мешко, 2012).

Педагогічна спадщина американського вченого Томаса Гордона заслуговує на великий інтерес з боку вітчизняних і зарубіжних науковців, які перебувають у пошуку ефективних методів подолання можливих перешкод на шляху побудови конструктивного педагогічного спілкування вчителя з учнями. Досвід і напрацювання Томаса Гордона будуть доречними й повчальними для вчителів і педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості*. Київ: Либідь (Bekh, I. D. (2003). *Personality upbringing*. Kyiv: Lybid).
2. Волкова, Н. П. (2005). *Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика*. Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ (Volkova, N. P. (2005). *Professional and pedagogical communication: theory, technology, practice*. Dnipropetrovsk: DNU Publishing House).
3. Gordon, Th. (2003). *T.E.T. Teacher effectiveness training*. New York: Three Rivers Press.
4. Зязюн, І. А. (2008). *Філософія педагогічної дії*. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького (Ziazun, I. A. (2008). *Philosophy of pedagogical action*. Cherkasy: Publishing House of the ChNU named after B. Khmelnytskyi).

5. Исаева, С. Д. (2014). *Коммуникативна педагогіка Томаса Гордона*. Київ: ПанТот (Isaieva, S. D. (2014). *Communicative Pedagogy by Thomas Gordon*. Kyiv: PanTot).
6. Исаева, С. Д. (2014). Професійна Я-концепція вчителя в ретроспективі творчої спадщини Томаса Гордона (1918–2002). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8 (42), 77–85 (Isaieva, S. D. (2014). The professional I-conception of a teacher in the retrospective of creative heritage of Thomas Gordon (1918–2002). *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 8 (42), 77–85).
7. Кузьмінський, А. І. (2006). *Педагогіка у запитаннях і відповідях*. Київ: Знання (Kuzminskyi, A. I. (2006). *Pedagogy in questions and answers*. Kyiv: Knowledge).
8. Лещенко, М. П. (2003). *Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: до проблеми педагогічної майстерності*. Київ: АСМІ (Leshchenko, M. P. (2003). *The happiness of the child is the only true happiness on earth: the problem of pedagogical skill*. Kyiv: ASMI).
9. Мешко, Г. М. (2012). *Вступ до педагогічної професії*. Київ: Академвидав (Meshko, H. M. (2012). *Introduction to the pedagogical profession*. Kyiv: Akademvydav).
10. Ничкало, Н. Г. (2008). Проблеми майстерності в діяльності наукових шкіл: історико-педагогічний аспект і перспектива. *Філософія педагогічної майстерності*, 25–35 (Nychkalo, N. H. (2008). Problems of mastery in the activity of scientific schools: historical and pedagogical aspect and perspective. *Philosophy of pedagogical skill*, 25–35).
11. Rogers, C. (2003). *Client-centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory*. Constable, New Ed edition.
12. Сисоєва, С. О. (2006). *Основи педагогічної творчості*. Київ: Міленіум (Sysoieva, S. O. (2006). *Fundamentals of pedagogical creativity*. Kyiv: Millennium).
13. Śliwerski, B. (1998). *Współczesne teorie i nurty wychowania*. Krakow: Impuls (Śliwerski, B. (1998). *Contemporary theories and trends of education*. Krakow: Impuls).
14. *Стили педагогічного спілкування*. Режим доступу: <http://ped-kopilka.com.ua/pedagogika/stili-pedagogicheskogo-obschenija.html> (Styles of pedagogical communication. Retrieved from: <http://ped-kopilka.com.ua/pedagogika/stili-pedagogicheskogo-obschenija.html>).
15. Holt, J. (2009). *How children learn*. Da Capo Press.

РЕЗЮМЕ

Исаева Светлана. Двенадцать барьеров на пути эффективного педагогического общения.

В статье акцентируется на проблеме организации конструктивного педагогического общения. Особое внимание уделяется анализу выделенных Томасом Гордоном двенадцати барьеров на пути эффективного общения учителя с учениками. Для достижения цели использовались такие методы исследования, как контент-анализ работ отечественных и зарубежных исследователей; системно-функциональный анализ теоретических основ изучаемых явлений; типологический метод для определения путей развития педагогического мастерства учителя. Предполагается, что опыт Томаса Гордона будет уместным и поучительным для учителей и педагогов.

Ключевые слова: Томас Гордон, педагогическая деятельность, педагогическое общение, высказывания непринятия, двенадцать барьеров, социальное становление, морально-психологический климат, учебно-воспитательные задачи.

SUMMARY

Isaieva Svitlana. Twelve barriers to effective pedagogical communication.

The article deals with the styles of pedagogical communication and analyzes the obstacles on the way to constructive pedagogical interaction. It is emphasized that the

initiator and leader of this process is always a teacher. The necessity of creating a favorable psychological climate in systems "teacher-student" and "student-student" is underlined. The constant Ukrainian and foreign scientists' search for effective ways to improve teachers' pedagogical skills is mentioned. Particular attention is drawn to the views of Thomas Gordon, a representative of communicative pedagogy in the United States of America. For the purpose of this study, there were used such methods as the content analysis of the works of Ukrainian and foreign researchers; systemic and functional analysis of the theoretical foundations of the phenomena under study; a typological method for outlining the ways of developing teachers' skills. There were analyzed twelve barriers identified by Thomas Gordon on the way to efficient teacher-student communication, namely: order; warning; moralization; advice; edification; condemnation; mockery; analysis; encouraging evaluation; desire to enter the situation; interrogation; sarcasm. These twelve barriers, in turn, were divided into five directions, such as the traditional reaction of teachers to a particular situation; teachers' reaction, which contains assessment and reasoning; the expression of non-acceptance due to an effort to facilitate the student's situation; the reaction of teachers, which forces students to take a deaf defense; the teacher's addressing to the students in order to divert their attention from the subject of discussion. As a result, a summary of the important role of interpersonal communication for full human development was given. The democratic style of interaction is considered to be the most effective and optimal one due to its characteristic and emotional contact with the students, the manifestation of trust and respect for them. The importance of effective communication in pedagogical activity for solving educational tasks is noted. It is emphasized that the scientific heritage of American scientist Thomas Gordon deserves great interest from Ukrainian and foreign scholars who are in search of effective methods to overcome possible obstacles in constructing effective pedagogical communication between teachers and students. It is assumed that the experience of Thomas Gordon will be appropriate and instructive for teachers and educators.

Key words: *Thomas Gordon, pedagogical activity, pedagogical communication, statement of non-acceptance, twelve barriers, social development, moral and psychological climate, educational tasks.*

УДК 39(477.54.62)

Анатолій Кравченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-9523-7435

Ірина Кравченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-2695-6217

DOI 10.24139/2312-5993/2018.07/131-148

**НАРОДНА ОСВІТА В С. СТАРОМУ – ПЕРШОМУ ПОСЕЛЕННІ ГЕРАСИМА
КОНДРАТЬЄВА, СУМСЬКОМУ ПОВІТІ ТА СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ У СКЛАДІ
ЦАРСЬКОЇ РОСІЇ В XVI–XX СТ.**

Розглянуто особливості розвитку й реформування системи освіти на теренах України, у складі царської Росії (пізніше Російської імперії), Сумського повіту і